

A börtönlelkészi szolgálat alapjogi vetülete – a jogdogmatikán innen és túl

The Fundamental Rights Aspect of the Prison Chaplain Ministry – inside and beyond the Legal Doctrine

Köbel Szilvia

Dr. PhD, egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar
kobel.szilvia@kre.hu

Absztrakt

Cél: A tanulmány a börtönlelkészi szolgálat alapjogok rendszerében, és ezen belül a gondolat, a lelkiismeret és a vallásszabadság kontextusában való vizsgálatát célozza.

Módszertan: Az elemzés a jogtudomány vizsgálati módszertana szerint az alapjogi jogdogmatikai megközelítést alkalmazza elsődlegesen. Ezt egészíti ki a rendszerváltozásra visszatekintő közjogtörténeti kontextus, valamint a nemzetközi kitekintés, amelyek a jogtudomány komparatív módszertanának gyakori eszközei, az elemzésben viszonyítási pontokat adnak.

Megállapítások: A börtönlelkészi szolgálat a vallásszabadság egyéni és kollektív aspektusához is kapcsolódik, és ezen alapjogi jogviszonynak mind a jogosult, mind pedig a kötelezetti oldala fennáll. A tanulmány kitér a börtönlelkészi szolgálat, ezen belül a fogvatartottak egyéni és közösségi vallásgyakorlathoz való jogának a rendszerváltozástól eltelt időszak alapjogi szabályozására mint a lelkiismereti és vallásszabadság részjogosítványára. A tanulmány végül az Emberi Jogok Európai Bíróságának a fogvatartottak vallásgyakorlására vonatkozó esetjogára is reflektál röviden, amely az alapjog sokrétűségére mutat rá.

Érték: A tanulmány a vallás és reintegráció komplex témakörét az alapjogi elemzés révén keretbe helyezi.

A szerző a kéziratot magyar nyelven nyújtotta be. Benyújtás: 2024. 01. 31. Átdolgozás: 2024. 02. 08.
Elfogadás: 2024. 02. 09.

Kulcsszavak: lelkiismereti és vallásszabadság, fogvatartott vallásgyakorlása, alapjogi jogviszony, EJE

Abstract

Aim: This study aims to examine the ministry of prison chaplains in the context of fundamental rights, in particular freedom of thought, conscience and religion.

Methodology: The analysis uses the legal doctrinal approach of fundamental rights as its primary method of research. This is complemented by a public law context going back to the regime change and an international perspective, which are common tools of comparative method of legal scholarship and provide reference points in the analysis.

Findings: Prison chaplaincy is linked to both the individual and collective aspects of religious freedom, and there is both a rights and obligations side to this fundamental rights relationship. The paper will discuss the fundamental rights of prison chaplaincy, including the right of prisoners to individual and collective religious practice, as a subset of freedom of conscience and religion in the period since the change of regime. Finally, the paper briefly reflects on the case law of the European Court of Human Rights on the exercise of religion by prisoners.

Value: The study contributes to the complex issue of religion and reintegration through an analysis of constitutional law.

Keywords: freedom of conscience and religion, exercise of religion by prisoners, fundamental rights, ECtHR

Bevezetés

Alkotmányjogászként és egyházjogászként a börtönlelkészi szolgálat kérdését általában a rendszeres alkotmánytani jogdogmatika és részint a közigazgatás történeti kontúrjai mentén vizsgálhatjuk. Ebben a megközelítésben a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán mind az alkotmányjog, mind pedig az egyházjog tantárgy tematikájának részét képezni a börtönlelkészi szolgálat témaköre. A jogászképzés mellett a jogtudomány több ágazatában is kutatási területként – alapjogi kontextusánál fogva – különösen kiemelt érdeklődésre tarthat számot ez a kérdés. Sőt, a jogtudomány szempontrendszerén túlmenően az interdiszciplináris elemzés is ígéretes dimenziót tartogat, a börtönlelkészi szolgálat témaköre ugyanis meglehetősen alulkutatott terület. Az alábbi tanulmány fókuszja ezen kutatási irányokhoz kíván hozzájárulni.

Alapjogi jogdogmatikai megközelítés

E tanulmány kiindulópontja az az egyetemes emberi jog (szabadságjog, alapjog), amelyből levezethető a börtönlelkészi szolgálat működésének lehetősége és annak alkotmányos keretei. Az alapjogoknak a második világháború utáni nemzetközi egyezmények szerinti, valamint számos állam – beleértve Magyarországot is – alkotmányának deklarációja értelmében a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának alapjogát tekinthetjük a kiindulópontnak. Fontosnak tartom kiemelni az alapjognak mindhárom fogalmi elemét, továbbá egyéni és kollektív aspektusát.

Az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről 18. cikk kimondja: „1. Mindenkinnek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa, gyakorolhassa és taníthassa. 2. Senkit sem lehet olyan kényszernek alávetni, amely csorbítaná azt a szabadságát, hogy saját vallása vagy meggyőződése legyen, vagy hogy ilyent elfogadjon. 3. A vallás vagy meggyőződés kinyilvánításának szabadságát csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek a közbiztonság, a rend, a közegészség, az erkölcs, vagy mások alapvető jogai és szabadságai védelmének érdekében szükségesek. 4. Az Egyezségokmány részes államai kötelezik magukat a szülők és adott esetben a törvényes gyámok ama szabadságának tiszteletben tartására, hogy – gyermekeik vallásos és erkölcsi nevelését saját meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák.” Az 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről: „9. cikk – Gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság. 1. Mindenkinnek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.”

A 2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről 2. számú melléklete: Az Európai Unió Alapjogi Chartája (Az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság által 2007. december 12-én az Európai Unió Alapjogi Chartájaként ünnepélyesen kihirdetett szöveg), 10. cikk: „*A gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság (1) Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a válásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatását. (2) A katonai szolgálat lelkiismereti okból történő megtagadásához való jogot, az e jog gyakorlását szabályozó nemzeti törvények szerint, el kell ismerni.*” Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VII. cikk (1) „*Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.*”

Meglátásom szerint az alapjognak ez a komplexitása, továbbá részben ebből a komplexitásból adódó integratív jellege révén széles körben képes megalapozni az alapjog gyakorlását, még olyan „különös”, nem szokványos esetekben is, mint a büntetésvégrehajtási intézetekben a fogvatartottak vallásgyakorlása (Tihanyi, 2018).

A lelkiismereti és vallásszabadság alapjogi jogviszony jogalanyi rendszerében ennek többes eredménye lehet. A fogvatartott személy oldaláról kettős jogosultság áll fenn: egyfelől mint egyéni alapjog gyakorlása (egyén, természetes személy lelkiismereti és vallásszabadsága, vallásgyakorláshoz való joga) alapjogi jogalanyisága; másfelől pedig az alapjog deklarációjából adódóan ahhoz való joga, hogy vallását (meggyőződését) „másokkal együttesen” gyakorolja, tehát mint az alapjog kollektív aspektusának a jogalanya is egyidejűleg. Vallási közösség (egyház) mint szervezet oldaláról a jogosultság egyfelől az alapjog kollektív összetevőjéből levezethetően a „másokkal együttesen” történő vallásgyakorlás szervezeti, intézményi fogalomkörébe tartozik, másfelől pedig a tanításhoz való jog részjogosítványában is realizálódik a börtönlelkészi szolgálat végzése.

A most felvázolt alapjogi megközelítésben mind az egyén, mind pedig a vallási közösség vertikális jogviszonyban áll az államhatalommal szemben: az államnak az objektív intézményvédelmi kötelezettségéből kifolyólag meg kell

teremtenie (kötelezetti oldal) a jogi garanciákat arra, hogy egyfelől a fogvatartott egyén gyakorolhassa a vallását a büntetés-végrehajtási intézményben, másfelől pedig az intézményesült vallási közösség (egyház) taníthasson és lelkipogondozhassa a híveit (egyénileg és kollektív formában is) a büntetés-végrehajtási intézményben. A fogvatartott és az egyház pedig ezen a platformon egymással horizontális alapjogi jogviszonyban állnak (mindketten jogosultak).

Az alapjogi jogviszony körébe azonban egy harmadik elem is beléphet. Felvetődik a kérdés, hogy a vallási közösség (egyház) a börtönlelkészi szolgálat felálltával kötelezettként vertikális jogviszonyba is kerül-e a fogvatartott egyénnel.

Erre a kérdésre a választ meglátásom szerint abban kell keresnünk, hogy „*az egyház államtól elválasztott működésének a határvonalán állunk [...] Minden együttműködés, amely meghatározott közös cél elérésére szerveződik ilyen határterületnek tekinthető*” (Tihanyi, 2018). Tihanyi azt is írja: „*Ugyanezzel a problémával találjuk magunkat szembe az iskolai hittanórák és a Tábori Lelkészi Szolgálat esetében is: van az államnak egy kitűzött célja, legyen ez akár a gyermekek erkölcsi nevelése, a katonák tartásának, harci moráljának növelése, vagy – mint vizsgálatunk tárgyánál – a fogvatartottak reintegrációja, amihez segítségül hívja az egyházakat.*” (Tihanyi, 2018).

Az Alaptörvény VII. cikke (4) bekezdése értelmében „*[A]z állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.*” Abban az esetben tehát, ha az egyház a börtönlelkészi szolgálat révén részben egyházi (híveinek lelkipogondozása, tanítás), részben állami (reintegráció) feladatot végez az állam anyagi támogatásával, akkor az alapjogi jogviszony karaktere tekintetében is levezethető az, hogy a vertikális és a horizontális jogviszony határterületével állunk szemben. Ezzel kapcsolatban Horváth M. Tamás így fogalmaz: „*A közjog a közösségek joga. Hatókörében egy közösségi kormányzási forma és szint az állam. A társadalmi szerveződések működése, magántársaságok közcélú szerepekben, nonprofit szervek aktivitása, vallási közösségek és egyházak közszolgáltatási tevékenysége, a tradicionális közösségek működése más további e körbe tartozó megnyilvánulások. Ami a szinteket illeti a helyi és regionális intézmények »alulról«, a nemzetközi integrációk »fölről« egészítik ki a hagyományos államkép formáit.*” (Horváth, 2015).

A börtönlelkészi szolgálat mint a lelkiismereti és vallásszabadság részjogosítványa

A lelkiismereti és vallásszabadság alapjogi jogalanyisága tekintetében a jogviszony elemzésének mindig lehet/van aktualitása, illetve újabb szempont is szükségessé teheti a vizsgálatot, amit nem tekinthetünk öncélú jogdogmatikai eszmefuttatásnak.

A magyar Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.) határozatában a következő megállapítást tette: „A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül, adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakozásához való jog érvényesülésének feltétele.” Továbbá: „Maga az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen (ezt fejezi ki az emberi élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlan volta), a jog csakis a külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát.”

A rendszerváltozás után az Alkotmánybíróság az alapjogok jogállami dogmatikai értelmezését tartotta szem előtt, ami paradigmaváltást jelentett a korábbi szocialista alapjogi (az akkori jogpolitikai kontextusban állampolgári jogi) narratívához képest. A pártállami szocialista felfogás az állampolgári jogok érvényesülését összekapcsolta a köteleességek teljesítésével. Az akkori politikai és jogi értelmezés a kötelezettségek teljesítését mintegy feltételként állította ahhoz, hogy a jogokat egyáltalán gyakorolhassa az egyén (az ötvenes években megszorító módon a legtöbb jog a „dolgozókat” illetve, egymástól elválaszthatatlan egységnek tekintve a jogokat és a köteleéseket. Rímelve ezzel a szovjet jogtudomány államhatalom egységének tételére (Tóth, 2018). Más megfogalmazásban: „Az állampolgári jogok szocialista felfogása az embert a társadalom egészében, kollektivistá módon szemlélte, a jogok gyakorlása nem sérthette a társadalom (az állam) érdekeit. A jogok élen a gazdasági, szociális és kulturális jogok álltak, az állam funkcióiként megjelenítve.” (Kukorelli, 2018).

A politikai szabadságjogoknak, köztük a lelkiismereti és vallásszabadságnak a jogi és gyakorlati garanciája hiányzott a pártállami rendszerben. Nemcsak az ötvenes években, hanem a késő hatvanas, hetvenes, de még a nyolcvanas években is voltak, akiket vallásuk, hitük – lelkiismeretük szerinti – megélése, gyakorlása miatt ítétek börtönbüntetésre: Dobos Károly református lelkész és társai ellen állam elleni összeesküvés miatt indult büntetőeljárás 1967-ben (valójában az ifjúsági kirándulások, volt KIE társak összejövetele volt a „bűntük”); Lénárd Ödön piarista szerzetes a hetvenes években még börtönben volt; Jehova Tanúi, valamint a Bokor Bázisközösség tagjai katonai szolgálatmegtagadásért még a nyolcvanas években is börtönbe kerültek (Köbel, 2005).

A pártállami megszorító, többszörös feltételekhez kötött állampolgári jogi dogmatikai felfogás gyökeresen megváltozott a jogállami rendszerváltozással, sőt – Tóth Károly szavaival élve – a 20. század végére ez a felfogás „kimúlt” (Tóth, 2018).

A politikai szabadságjogok szocializmusbeli „szabályozási demokráciadeficitjét” (Kukorelli, 2018) volt hivatott kiküszöbölni az utolsó pártállami parlament, amely – már a köztársaság kikiáltása után¹ – 1990. januárjában elfogadta a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt (Kukorelli, 2010).

Az 1990. évi IV. törvénynek az eredeti, elfogadáskori szövege így szólt:

„6. § Az egyéni és közösségi vallásgyakorlást lehetővé kell tenni a szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményben gondozott, a büntetés-végrehajtási intézetben fogvatartott számára.

7. § (1) A katonai létesítményben a katonai szolgálatot teljesítő a vallását – a szervezet működési rendjével összhangban – egyénileg szabadon gyakorolhatja.

(2) A katonai létesítményen kívül a katonai szolgálatot teljesítő egyéni és közösségi vallásgyakorlása nem korlátozható.”

Fontos megismerni a törvényjavaslat e szakaszához fűzött indokolást is:

„A lelkiismereti és vallásszabadság jogának gyakorlása korlátokba ütközhet, ha a személy – többnyire nem saját akaratából – olyan intézménybe, szervezetbe kerül, amelynek szigorúan zárt rendje, fegyelme van (például börtön, kórház). Minthogy a lelkiismereti és vallásszabadság az ember legszemélyesebb joga, ennek gyakorlását még ilyen helyzetben sem lehet megvonni. A szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményekben, a büntetés-végrehajtási intézetekben – rendeltetésüket figyelembe véve – olyan működési rendet kell kialakítani, hogy az ott gondozottak, illetőleg fogvatartottak vallásukat – akár egyénileg, akár közösen – gyakorolhassák.”²

A rendszerváltozáskor tehát a törvényhozás egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak számára mind az egyéni, mind pedig a közösségi vallásgyakorlást azonnal lehetővé kell tenni. Ezzel gyakorlatilag azonnal megnyílt az egyházak számára is – az alapjog kollektív érvényesüléseként – a börtönlelkészi szolgálat végzésére a lehetőség. Itt jegyezzük meg, hogy ehhez képest a katonai létesítményekben a közösségi vallásgyakorlás lehetőségére néhány évet várni kellett. Az 1990. évi IV. törvény első módosítása az „egyéni” szót kivette a törvény 7. §-ának (1) bekezdéséből, ami megnyitotta az utat a Tábori Lelkészi Szolgálat felállításához

1 1989. október 23.

2 1990. évi IV. törvény indokolása.

(Köbel, 2010), és ezt a szabályt vitte tovább a 2012. január 1-jén hatályba lépett új egyházügyi törvény (Ehtv.) is.³

Visszaulva az Alkotmánybíróság korai határozataira, valamint az alapjog komplexitására, konkrét értelmet nyer a „mindenkit” megillető lelkiismereti és vallásszabadság joga, amely az emberi minőség része. Abban az értelemben abszolút jogról van szó, hogy nem tagadható meg egyetlen fogvatartott személytől sem ennek a gyakorlása. A börtönlelkészi szolgálatról és a börtönmisszióról szóló 8/2017. (VI. 13.) IM rendelet értelmében a joggyakorlás kiindulópontja az egyén:

„3. § (1) Az egyházi jogi személy a börtönlelkészi szolgálatot az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak igényei alapján végzi.

(2) A börtönlelkészi szolgálat igénybevétele az elítélt és az egyéb jogcímen fogvatartott kizárólagos joga. A börtönlelkészi szolgálat igénybevétele vagy attól való tartózkodás miatt megkülönböztetés nem alkalmazható.”

A rendelet szerint továbbá minden vallási közösség és a vallási közösségek tagjai (azon fogvatartottak, akik az adott vallási közösség segítségét igénylik) is élhetnek az alapjoggal, nevezetesen a fogvatartott vallásgyakorláshoz való jogával:

„9. § (1) A bv. intézet parancsnoka biztosítja, hogy a börtönlelkészi szolgálatot nem végző vallási közösségek tekintetében is érvényesülhessen az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak vallásgyakorláshoz való joga. 10. § (1) A bv. szervezet elősegíti, hogy a jogi személyiséggel rendelkező vallási közösségek a bv. intézetekben börtönmissziós tevékenységet végezzenek.”

Strasbourgi emberi jogi bíróság gyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) a gyakorlatában számtalan esetben vizsgálja az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 3. vagy 9. cikkének a megsértését. Az EJEB előtti ügyek mutatják azt, hogy az egyes esetekben differenciálni szükséges a fogvatartott által elkövetett bűncselekmények (például politikai elítéltek), a fogvatartott vallásának előírásai (például étkezés), a büntetés-végrehajtási intézetek fokozata, az egyes országok eltérő jogrendszere és gyakorlata alapján.

Az EJEB azonban általános érvennyel a következő álláspontot foglalja el a fogvatartottak vallásgyakorlását illetően:

3 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. 3. § (1) bekezdés.

„A fogva tartásuk alatt a fogvatartottak továbbra is élvezik az összes alapvető jogot és szabadságjogot, kivéve a szabadsághoz való jogot. (Korostelev v. Russia, 2020, § 57). Következésképpen a nemzeti hatóságoknak tiszteletben kell tartaniuk a fogvatartottak vallásszabadságát azáltal, hogy tartózkodnak a 9. cikkben meghatározott jogok gyakorlásába való minden indokolatlan beavatkozástól [...], és szükség esetén pozitív intézkedéseket tesznek e jogok szabad gyakorlásának megkönnyítése érdekében, a börtönkörnyezet sajátos követelményeinek figyelembevételével. Ezen túlmenően az a kérdés, hogy egy adott vallás gyakorlásának módjára vonatkozó részletes szabályokat kell-e elfogadni vagy sem a börtönben, ennek szabályozása elvileg az állami hatóságok mérlegelési jogkörébe tartozik, amelyek a legmegfelelőbbben a helyi szükségletek és helyzetek alapján tudnak dönteni. (Erlich and Kastro v. Romania, 2020, § 34).” (ECHR, 2022).

Összegzés

A tanulmányban a börtönlelkészi szolgálat alapjogi vetületét vettük górcső alá. Az alcím, nevezetesen az, hogy „jogdogmatikán innen és túl”, a jogalkotói és jogalkalmazói felelősségre szándékozott rámutatni: minden alapjogi deklaráció annyit ér, amennyire a gyakorlatban a garanciák teljeskörűen biztosítják az érvényesülésüket. A közjogtörténeti és a nemzetközi kitekintés az alapjog sérülékenységre és összetett mivoltára hívja fel a figyelmet.

Felhasznált irodalom

-
- Horváth M. T. (2015). Kié a közjog? *KÖZJAVAK*, 1(1), 7–12. <http://doi.org/10.21867/KjK/2015.1.1>
- Köbel S. (2010). A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törekvések 1990 és 2010 között. *JURA*, 16(2), 140–149. https://jura.ajk.pte.hu/JURA_2010_2.pdf#page=140
- Köbel Sz. (2005). „Oszd meg és uralkodj!” *A pártállam és az egyházak*. Rejtjel Kiadó.
- Kukorelli I. (2018). Alapjogi rendszerváltozás (1989); az „első fecskék”, az egyesülési és a gyűlekezési jogról szóló törvények. In Kukorelli I. & Tóth K., *Az alapjogi jogalkotás az alkotmányos rendszerváltozás éveiben* (pp. 163–182). Antológia Kiadó. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RetorkiKonyvek_030/?pg=168&layout=s&query=emberi%20jogok%20jog%C3%A1llami
- Kukorelli I. (2010). A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény születése és sajátosságai. In Köbel Sz. (Szerk.), *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért: tudományos konferencia a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény húszéves évfordulója alkalmából* (pp. 69–73). Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium.

- Sz. N. (2022). *Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights*. Council of Europe/European Court of Human Rights. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_9_eng
- Tihanyi M. (2018). A börtönlelkészi szolgálat működése. A vallásszabadság jogának szervezeti keretei a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Iustum Aequum Salutare*, 14(3), 217–232. https://ias.jak.ppke.hu/20183sz/12_Tihanyi_IAS_2018_3.pdf
- Tóth K. (2018). Az alapvető jogok általános kérdései és az 1989. évi sztrájk törvény. In Kukorelli I. & Tóth K., *Az alapjogi jogalkotás az alkotmányos rendszerváltozás éveiben* (pp. 101–162). Antológia Kiadó. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RetorkiKonyvek_030/?pg=127&layout=s&query=kim%C3%BAlt

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

- Köbel Sz. (2024). A börtönlelkészi szolgálat alapjogi vetülete – a jogdogmatikán innen és túl. *Belügyi Szemle*, 72(3), 491–500. <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i3.pp491-500>

Nyilatkozatok

Összeférhetetlenség

A szerző nem jelentett összeférhetetlenséget.

Finanszírozás

A szerző nem kapott pénzügyi támogatást a kutatáshoz, a szerzőséghez és/vagy a cikk publikálásához.

Etikai nyilatkozat

Az adatokat kérésre rendelkezésre bocsátják.

Nyílt hozzáférésről szóló tájékoztatás

Jelen cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC-ND 2.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje feltüntetésre kerülnek.

Levelező szerző

A cikk levelező szerzője Köbel Szilvia, aki a kobel.szilvia@kre.hu e-mail címen érhető el.